

Izvori i ljudi

Srednjovjekovni dokumenti očuvali su imena velikog broja ljudi iz svih društvenih slojeva: od vladara do robova, no vrlo se rijetko mogu zateći tekstovi koji, bar malo, otkrivaju njihove ličnosti. Gotovo svi ti tekstovi: povelje, ugovori, statuti, notarski i sudski spisi, imaju javnopravni značaj, a ljudi se u njima pojavljuju kao nosioci određenih zvanja ili časti, kao prodavači i kupci, kao poslodavci i najamnici, gospodari i sluga, kao obrtnici koji izvršavaju određene zadatke, kao tužitelji i tuženi ili kao nijemi svjedoci. Čak i kada umiru, njihova posljednja volja pretvara se u propisan, posvjedočeni akt o raspodjeli imovine. Čovjek se u tim dokumentima javlja tek posredno, i to je tek dijelac njegova života koji oni zahvaćaju.

Ponekad je moguće iz takva, na čas osvjetljenog isječka nečijeg života naslutiti određene obrise ličnosti; neka riječ ili čin izuzetne dubine ili veličine mogu otjeloviti puko ime. No to se zbiva zaista tek ponekad, a beskrajna povorka ljudi prolazi kroz dokumente ne otkrivajući o sebi gotovo ništa osim imena.

Ne sumnjajući uopće u značenje pisanih svjedočanstava za povijesna istraživanja, treba ipak ukazati i na granice njihove vrijednosti, pa čak i vjerodostojnosti. Prije svega ne treba zaboraviti da je razmjerno mali broj pojedinaca koji imaju pravo i dužnost da pišu za mnoge. Posebno osposobljeni i posebno opunomoćeni, oni su zastupnici, ali i posjednici pismenosti uopće. Gotovo čitav javnopravni život neke sredine u toku nekoliko godina ili čak desetljeća zapisuje jedan jedini čovjek.

Potkraj trinaestog stoljeća, u neobično značajnom razdoblju razvoja grada, u Dubrovniku magistar Tomasino da Savere vodi istodobno notarske i općinske poslove. U više od tisuću raznih dokumenata, ispisanih njegovom rukom (koje je objavio Gregor Čremošnik), obuhvaćen je gotovo čitav "javni" život grada, od sudskih ročišta do prodaje svakovrsne imovine, od zapisnika zasjedanja Velikog i Malog vijeća do oporuka.

Susrećući se s brojnim spisima Tomasina da Savere kao osnovnim izvorima s pomoću kojih možemo upoznati život Dubrovnika u vremenskom rasponu od 1278. do 1282. godine moramo biti svjesni da je on zapravo, makar i ne htijući, obavio prvu "redakciju" jednog dijela povijesti toga grada. I ma koliko ga je njegovo zvanje upućivalo na brižljivo bilježenje događaja, oni su u tim tekstovima ipak "interpretirani", pri čemu se ne smije zaboraviti da jezik na kojem su zapisani nije bio jezik sredine u kojoj su se oni zbivali. Latinski jezik službenih spisa bio je čvrst sustav, složen od određenih formula, i kao takav svojevrsna Prokrustova postelja za djeliće sirova života koji u nju ulaze.

Čitajući ovu šturu notarsku prozu, koja je gotovo jedini izvor za upoznavanje svakodnevnog života naših starih gradova, često susrećemo ljude i zgrade o kojima bi bilo zanimljivo saznati dakako više no što je ostalo zapisano.

Tako je godine 1467. dubrovački sudski pisar u svega tridesetak redaka sažeo pustolovnu priču Radoja Božidarovića iz Mlina, kojega je neki lovac na ljude – "robac", kako su ih tada nazivali – oteo u neposrednoj blizini grada. Prelazeći iz ruke u ruku, Radoje je preko Plovdiva dospio u Carigrad, odakle bježi u Vlašku, pa zatim u Rusiju, da se preko Ugarske napokon dokopa Senja i nakon dvije godine lutanja vrati kući.

Ponekad niz tekstova u kojima se javlja isto ime omogućuje da neka davna ljudska sjena stekne stanovitu gustoću. Nisu to uvijek posve ugodni susreti, kao što je pokazalo mnoštvo dokumenata o životu slikara Jurja Čulinovića u Šibeniku, koje je objavio Petar Kolendić. Iz gotovo tri stotine raznih dokumenata nastalih između 1426. i 1504. godine doznajemo razmjerno malo o njegovoj

slikarskoj djelatnosti, a mnogo više o tome kako je kupovao i prodavao kuće, zemlje, vino, ulje, tkanine, kako je lihvario i sporio se s gotovo svim ljudima s kojima je došao u nešto bliži dodir. Odlazeći iz Padove od svoga učitelja Francesca Squarcionea, on je otuđio neke vrijedne crteže koje po svojoj prilici, usprkos raznim nagodbama i presudama, nikada nije ni vratio, tako da su prvi dokumenti kojima se potvrđuje njegov povratak u rodnu sredinu bili sudski spisi. Neumorni pravdaš, bio je uopće čest gost šibenske sudnice, gdje je osim sudjelovanja u raznim tužbama neprestano potvrđivao kupovine i prodaje, priznavao ili osporavao nezakonitu djecu koju su mu donosile njegove sluškinje. I njegova velika oporuka iz godine 1504. brižljivo je izrađen akt, kojim on pokušava srediti svoje više nego složene odnose s mogućim baštinicima. "Ležeći u krevetu, nemoćna tijela, no bogu hvala bistra duha", kako kaže uvodni tekst, u jednoj sobi iznad prvog kata svoje kuće Čulinović raspoređuje zaista znatnu imovinu; gotovinu, kuće, zemlje, vinograde.

Uvriježenim, još uvijek pomalo romantičnim, shvaćanjima o ličnostima umjetnika sigurno je bliža od ove, zaista bogatunske, oporuke velikog slikara posljednja volja maloga dubrovačkog slikara Vukca Rajanovića, iz godine 1473. Raspoređujući nešto malo gotovine, odjeće i srebrnog nakita, Vukac zapravo sređuje svoje dugove, jer čak i pojedini predmeti koje on ostavlja nisu, čini se, bili do kraja isplaćeni. I kada on na nekoliko mjesta spominje svoju "sirotinju", to nije lažna skromnost. Govoreći o nekom starom dugu, Vukac se ispričava da je ženeći se htio proslaviti svadbu skromno "prema svojim mogućnostima", no da je potrošio više, na nagovor svoje punice. Napokon iz kratke povijesti jednoga odjavnog predmeta koji Vukac ostavlja saznajemo da ga je odnijela njegova žena "koju više nikad nije vidio".

Premda su i oporuke najčešće tekstovi u kojima prevladavaju utvrđene formule, a pri raspoređivanju ostavštine vladaju određene konvencije, iz njihovih redaka odjekne ponekad stvarni glas nekog čovjeka. To se događa i sudskim spisima, kada pisar nastoji utvrditi radnje i riječi kao predmete spora. Tada se u tekstovima pojavljuju naše sočne kletve i pogrde koje se očito ne mogu prevesti u pravničku baštinu. Prisluškujući odjeke nepokorenih riječi, koje se javljaju u latinskim tekstovima, naslućujući dimenzije nekih zbivanja što ih službeni spisi sažeto kazuju, možemo barem donekle uspostaviti sliku naravi prosječnih ljudi toga dalekog vremena.

Skloni da u davnim zbivanjima traže povijesne potvrde nekih "trajnih", "sudbinskih" procesa koji određuju život nekog naroda, povjesničari su prečesto zamišljali davno nestale ljude nalik sebi samima, a u usta im stavljali vlastite riječi. Tražeći otkrivanju "više" smisla ljudskog života u vremenu, povijest se baš nije rado bavila njegovim pravim dimenzijama.

»Povijest koja će biti dostojnija tog imena od onih plašljivih pokušaja na koja nas osuđuju naša sredstva, kazao je jednom veliki francuski povjesničar Marc Bloch, dodijelit će sudbini tijela ono mjesto koje joj pripada. Veoma je naivno vjerovati da možemo razumjeti ljude ako ne znamo kako žive.» Francuski povjesničari i antropogeografi, kao što su bili Vidal de la Blache, Lucien Febvre i Marc Bloch, zapravo su prvi, razbijajući neke utvrđene historiografske sheme, posvetili punu pažnju "načinu" života ljudi prošlog vremena i nastojali ocrtati njihove naravi kakve su oblikovali stvarni uvjeti života.

Čitajući stare spise, nastale u trinaestom, četrnaestom ili petnaestom stoljeću, pažljiv će znatiželjnik lako zapaziti surove

uvjete koji su određivali svakodnevni život ljudi toga vremena, a pri tome ne treba zaboraviti da gotovo svi ti "izvori" potječu iz razvijenijih gradskih sredina. I ovdje, u skrovitim prostorima, u sjeni kamenih zidova, u tim su davnim stoljećima mrak, studen, vjetar, kiša, žega, smjene dana i noći ili godišnjih doba, svaka nepogoda, djelovali na ljude snagom kakvom danas teško možemo zamisliti. Žmirkava svjetla lojanica u zimskim sumracima, kada jugo urla danima, mrak i puste ulice nakon "trećeg udarca zvona", uzastopne pošasti što se šire poput vatre od kuće do kuće i uvijek poneka vojna u bliskoj okolici grada, koju navještaju požari – sve te činjenice trebalo bi promatrati kao sastavni dio povijesnog vremena, voditi računa o njima kada se govori o ljudskoj svijesti, o ljudskim naravima. Teško je ne osjetiti trpki zadah neprekidne gladi iza mnogih povijesnih zbivanja, gladi koja je određivala ljudske sudbine i značaje. Čak i u gradovima, gdje su mnoge konvencije određivale ponašanje, otkrivaju se jasno strastvene, spontane naravi, u kojih, gotovo bez prijelaza, grohotni smijeh zamjenjuje grčevit plač, gdje su patnja i radost bili glasni. Osjećaji se izražavaju jakim pokretima češće nego riječima; tako dubrovački statut u trinaestom stoljeću mora posebnom odredbom propisati postupak s osobama "koje se bacaju na zemlju i neće odgovarati".

Razni sudski spisi govore kako razmjerno mali povod može dovesti do ubojstva, pa čak i na javnim mjestima, koliko se brzo na uvredu odgovara osvetom, kako su i najuže obitelji zatrovane mržnjom. Premda su društvo i crkva nastojali pravnim odredbama i vjerskim poukama djelovati na međuljudske odnose, spontani nagoni suprotstavljaju neobično lako pojedince zemaljskim i nebeskim zakonima. Strastvena snaga želja nagoni u neposrednu akciju, bez razmišljanja o posljedicama. U vrlo opširnom pismu dubrovačkoj upravi stonski knez Junije Gradić opisuje kako je godine 1371. neka Radoslava, trujući ženu čovjeka kojega je voljela, mirno i svjesno otrovala još tri osobe koje su se nalazile u istoj kući. Čitav taj podvig bio je zamišljen i proveden beskrajno naivno, a sudeći po Gradićevom preslušavanju Radoslave, ona nije shvaćala ni svoju krivnju, niti je računala na neminovnu kaznu.

Premda se zidovima i zakonima nastojao što više odvojiti od drugih društvenih sredina koje su ga okruživale – a prije svega od sela – grad se ipak neprestano obnavljao prilivom ljudi iz te svoje okolice. U toku četrnaestog stoljeća kuga je u nekoliko navrata surovo harala u svim gradovima na Jadranu, ali broj njihova stanovništva ipak neprekidno raste. Dovoljno je pregledati brojne ugovore što ih razni dubrovački obrtnici sklapaju s djetićima koji stupaju u nauk, pa da se otkrije jedan od putova kojima je selo "ulazilo" u grad. U grad su istodobno ulazili i pripadnici "gornjih" društvenih slojeva iz njegove pozadine. Veći i manji feudalski, usprkos ponekad zvučnim nazivima, živjeli su prije dolaska u grad načinom života koji se baš nije mnogo razlikovao od života kakvim su živjeli njihovi podanici.

Izlazeći iz sredina u kojima su se održavali tradicionalni oblici života, iz okvira plemena, "došljaci" su se sporo i teško prilagođivali novim sustavima vrijednosti, tako da se sukobi s normama i konvencijama, u kojima se te vrijednosti izražavaju, nužno javljaju na svim razinama života. Pretežna većina tih sukoba ima značaj pojedinačnog osporavanja neke norme, a mnogo su rjeđi slučajevi kada se čitav postojeći "red" dovodi u pitanje izrazitom društveno-političkom akcijom. I u redovima vladajućih slojeva javljaju se od vremena do vremena oštre borbe za vlast, i ne postoji srednjovjekovni grad bez zavjerenika, proganika i izdajnika. Stjepan Antoljak objavio je svojedobno skup dokumenata o pobunama pučana i seljaka koji bi se sigurno mogao upotrijebiti novim podacima. Neki od njih steći će se pažljivijom analizom dokumentarnog materijala koja će znati otkriti pravi smisao upotrijebljenih riječi i pojmova.

Ne ulazeći dublje u složena pitanja društvenih sukoba u srednjovjekovnim gradskim sredinama i raznih oblika u kojima se oni ispoljavaju, od očajničkog čina usamljenog pojedinca do priznavanja heretičkih naučavanja, u ovom kontekstu treba istaći da se upravo u takvim sukobima najčešće javljaju čvrsti obrisi pojedinačnih ličnosti.

Teško je zamisliti da bi se u Šibeniku mogla uspostaviti i dvije godine održati vlast "kapetana puka" da na čelu te pobune pučana nisu stajale jake ličnosti. U raznim akcijama što ih je poduzimala da bi zauzela Šibenik Venecija je dvije godine uspješno kupovala njegove plemiće i zapovjednike tvrđava, no nije se uspjela nagoditi s tim "kapetanima puka". Nije joj to uspjelo čak ni onda kada je pučanima ponudila da će ih priznati za plemiće ako predaju grad. Oni su ga uporno branili vjerujući u pomoć hrvatsko-ugarskog vladara koji je ratovao s Venecijom. No upravo njegov namjesnik, knez Ivan Cetinski i Kliški, predsjedavao je sudu koji je 7. svibnja godine 1412. osudio na smrt kapetana puka. "U noći iza toga dana, kaže stari spis, odsječena je glava rečenima Ivanu Radojeviću, Antunu Mavru, Dizmanu Slavogostu i Marku Radeviću u kuli velike palače i bijahu pokopani u dvorištu braće propovjednika svi u jednoj grobnici." Istodobno je uspostavljena plemićka vlast, kako dalje kaže spis: "ista kakva je bila prije". Potkraj listopada iste godine Šibenik se svečano predao Veneciji. Premda su pojedine objavljene zbirke dokumenata i neke veće posebne studije opremljene kazalima u kojima se navode imena spoomenika u dokumentima, trebalo bi možda razmisliti o sastavljanju velikog popisa svih zabilježenih imena. Uz neka od njih neće se moći dodati ništa, pa čak ni stalež ni zanimanje. Ipak će biti dovoljno imena uz koja će se moći navesti i poneko djelo, zanimanje, položaj. Možda će takav popis obogatiti našu povijest novim spoznajama.

Susreti sa zabilježenim imenima davno nestalih ljudi, pa makar o njima ništa i ne doznali, pomaže ponekad da prebolimo mučne osjećaje što ih izaziva pogled na mračne tokove proteklog vremena. Oni se suprotstavljaju svijesti da su pokoljenja i pokoljenja umrla bezglasno poput trava.